ڊاڪٽر ريحانه نظير

غلام رباني آگري جي ڪهاڻين جو تنقيدي اڀياس

A critical review of Ghulam Rabbani Agro's stories

Abstract:

Ghulam Rabbani was one of the few writers who revitalized Sindhi literature after the Partition by introducing new and well-researched subjects in his stories. The language and subject matter of his stories conform to the technical requirements of the literary genre. He has portrayed different aspects of urban and rural life in his stories. In reality, his earlier works focus more on the intricate fabric of rural life and the psychology of its inhabitants. This study will provide a critical analysis of his stories' numerous subtleties.
Keywords: Short story, Sindhi literature, etc.

غلام رباني آگري جي شخصيت ادبي لحاظ کان گهڻ رخي ۽ گهڻ پاسائين آهي. پاڻ هڪ پاسي مقبول ڪهاڻيڪار ۽ محقق، ته ٻئي پاسي وري مترجم، سفرنويس ۽ بهترين سوانح نگار پڻ آهي. سندس سوانحي خاڪن تي لکيل ڪتاب ”جهڙا گل گلاب جا“، ”ماڻهو شهر ڀنڀور جا“ ۽ ”سنڌ جا بر، بحر ۽ پهاڙ“ سنڌي نثري ادب جو قيمتي سرمايو آهن، جيڪي سندس وسيع مطالعي، مشاهدي سان گڏ، فڪري شعور جي پڻ نشاندهي ڪن ٿا. اهو ئي سبب آهي جو کيس نثر جو بادشاهه پڻ چيو ويو آهي، پر هن مقالي ۾ سندس سنڌي ادب ۾ ڀرپور سڃاڻپ، جيڪا هڪ ڪهاڻيڪار طور تي ظاهر ٿي ان تي روشني وڌي وئي آهي.

ورهاڱي کانپوءِ جن افسانه نگارن مختصر ڪهاڻيءَ جي فن ۾ پنهنجو نمايان مقام حاصل ڪيو، انهن ۾ غلام رباني آگرو به هڪ آهي. غلام رباني پنهنجي ادبي زندگيءَ جي شروعات 20 سالن جي عمر ۾ ڪهاڻين لکڻ سان ڪئي. سندس پهرين ڪهاڻي ”اتر ڏاهي ان جا ته ڪنهن کي ڪارون ڪن؟“ هئي، جيڪا ڀٽائيءَ جي بيتن مان کنيل سٽ آهي ۽ اها به غور طلب ڳالهه آهي، جو سندس اڪثر ڪهاڻين جا ٽائيٽل ڀٽائيءَ جي بيتن مان کنيل نظر اچن ٿا جيئن ”بري هن ڀنڀور“، ”پن ٻوڙين پاتال

۾“، ”هوندا سي حيات“، ”لهرن لک لباس“ وغيره. سندس ڪهاڻيون سنڌي معاشري جي خارجي توڙي داخلي وارتائن جي مڪمل طرح سان عڪاسي ڪندي نظر اچن ٿيون. حالانڪ ڏنو وڃي تہ اهي اڄ کان تقريباً پنجاهہ سٺ سال اڳ جون لکيل آهن، پر اهي اڄ جي حالتن سان پوريءَ طرح ٺهڪندي نظر اچن ٿيون. سندس ڪهاڻين جو گهرائيءَ سان مطالعو ڪبو تہ اهي مختصر ڪهاڻيءَ جي سموري گهرجن، مثلاً: پلاٽ، ڪردار نگاريءَ، منظر نگاريءَ ۽ ٻوليءَ تي پوري طرح ٺهڪندي نظر اچن ٿيون. سندس موضوع سنڌ جي شهري توڙي ڳوٺاڻي سماج جي ڀرپور نمائندگي ڪندي نظر اچن ٿا. البتہ سندس شروعاتي ڪهاڻيون، گهڻي ڀاڱي جاگيرداراڻي سماج جي نشاندهي ڪندي نظر اچن ٿيون. مثال: ڳوٺاڻي زندگي ۾ وڏيري جو ڪردار هميشہ ظلم ۽ دهشت جي علامت رهيو. رباڻيءَ جون گهڻيون ڪهاڻيون وڏيراشاهي جي انهن ظلمن کي بيان ڪن ٿيون. مثال: ”بري هن ڀنڀور ۾“ هن ان ئي حالت کي پيش ڪيو آهي، جنهن ۾ عيسو جيڪو هڪ ڏهاڙيءَ تي ڪم ڪندڙ مزدور آهي ۽ پنهنجي ٻچن جي پيٽ پالڻ لاءِ ڏينهن رات محنت مزدوري ڪري ٿو. هڪ ڏينهن جڏهن ڳوٺ ۾ ٻوڏ اچي ٿي، تڏهن پنهنجن ٻچن کي محفوظ ڪرڻ لاءِ پنهنجي هڪ محسن ان حڪيم ڏي وڃڻ چاهي ٿو جنهن کيس چيو تہ هو مصيبت ۾ سندس گهر اچي رهي سگهي ٿو پر گڏوگڏ هن کيس وڏيري لاءِ نياپو بہ ڏنو هو جيڪو عيسيٰ ان کي ان لاءِ ڪونہ ڏنو هو جو هن کي وڏيري جي عادت جي خبر هئي تہ هو اڪثر ڪري هن مسڪين کان سڄو ڏينهن ڪم وٺندو هو ۽ پوءِ هن کي هڪ ٽڪو بہ ڪونہ ڏيندو هو. پر هن ڪهاڻيءَ ۾ عيسيٰ جي ڪردار جي سادگي ۽ ڀوجهائي بہ ڏسڻ وٽان آهي، جو هو وڏيري جي ان ظالماڻي سلوڪ جي باوجود حڪيم جو نياپو ڏيڻ وڏيري ڏي وڃي ٿو جيڪو حسب روايت ان کي بَندُ ٻڌڻ جي ڪم تي لڳائي ٿو ڇڏي ۽ اتي هن جو سڄو ڏينهن گذري ٿو وڃي ۽ رات جو جڏهن هو گهر ڏانهن موٽي وڃي ٿو تڏهن سندس ٻار ٻچا الهہ تلهہ سڀ ڪجهہ پاڻي لوڙهي وڃي ٿو جنهن جي منظر ڪشي پڻ ليکڪ ڏاڍي دلسوز انداز ۾ ڪئي آهي، هو لکي ٿو:

”چوطرف فضا ۾ پاڻيءَ جو ڪڙڪو لڳو پيو هو. ڇولين جو سٽڪو مِرُنِ جون ٻڪارون، هڏڪارون، گدڙن جون اونايون، ڪنن ۾ پئي وڄيون. هوا جي گهوگهاٽ کان پوءِ، مينهن جي ڦوهاري جي ڇاٽ جو سوسٽ پئي پيو. عيسو سٽر جيڏي پاڻيءَ کي جهاڳيندو اڳتي وڌندو پئي ويو. تان جو اچي

كابلي ٻيرن جي قطار کي رسيءَ جا نولڪيءَ جي ڪپ جي هيٺان هئي. عيسيٰ جون ٽنگون لوڏو کائي بيهي ويون. سندس اکين ۾ خوف پرجي ويو. سامهون نولڪيءَ جي ڪپر جو نشان به ڪونه هو..! پاڻي الاجي ڪيڏي مهل ڪپر ڪيري چڙهيو. اوچتو سامهون کا اچي شيءِ ترندي عيسيٰ ڏانهن اچڻ لڳي. اچي شي وڌندي اچي عيسيٰ اڳيان پهتي عيسيٰ ٻرانگهون هٽي. وچي ان کي پاکر ۾ کنيو. هي عيسيٰ جو موتي ڪتو هو ڪتو ڪونڪاٽ ڪرڻ لڳو. جڻ ته ڪيس چوندو هجي. تون ڪٿي هئين؟ تون ڪٿي هئين؟ تو دير چو لاتي؟ تون ڪٿي هئين؟ تون ڪٿي هئين؟ تو دير چو لاتي؟"[1]

"اتر ڏاهي ان جا" ڪهاڻي به وڏيرڪي ظلم جو شڪار ڪردار بچو ملاح ۽ نوران جي آهي. جيڪي پيار جا به پکيئڙا آهن ۽ هو قلندرلعل تي پنهنجي شادي تي وڃڻ جي باسيل باس ڏيڻ جون تياريون ڪن ٿا ته اتفاق سان ان ڏينهن رئيس کي به ٻيڙين جي ضرورت پئي ٿي. پٽ جي ڄڃ، ٻئي ڳوٺ وڃي وڃڻ لاءِ جيڪا بچو هن کي ڏيڻ کان ان ڪري انڪار ڪري ٿو. ڇاڪاڻ ته هن کي پڻ ٻئي ڏينهن رٿيل پروگرام تحت باس ڏيڻ لاءِ لعل تي وڃڻو هو پر پوءِ ٻئي ڏينهن واٽ تي رئيس جڏهن هنن کي ٻيڙي ۾ هڪٻئي سان خوش ڏسي وٺي ٿو ته. حسد ۾ ساڙ کان هنن مٿان گوليون وسائي کين ماري ڇڏي ٿو. سندس ڪهاڻين جي هڪ خوبي اها به آهي جو انهن ۾ ٻهراڙيءَ جو ماحول، ان جي مطابق پيش ڪيل ڪردار ۽ انهن جي ٻولي پڻ ڳوناڻي لهجي مطابق تشڪيل هوندي آهي. مثال: سندس شاهڪار ڪهاڻي "شيدو ڌاڙيل" جيڪا ٻولي توڙي ڪردار نگاري جي ڪسوٽيءَ تي پوري نظر اچي ٿي. جنهن ۾ ليکڪ اهو ٻڌائڻ چاهي ٿو ته ڪو به ماڻهو رضا خوشي سان چور يا ڌاڙيل ڪونه ٿو ٿئي. اهي سماج جا تلخ ۽ انتها پسند رويا آهن. جيڪي ماڻهو کي منفي قوتن طرف ڌڪين ٿا. شيدو ڌاڙيل به سماج جو هڪ اهڙو ئي ڌڪاريل ڪردار آهي. جيڪو ظلم ستم سهي سهي، نيٺ جڏهن هو ڌاڙيل بنجي ٿو ته ڏهن پوري علائقي لاءِ دهشت جي صورت بنجي ابري ٿو. جنهن جي ڪردار جي عڪاسي ڪندي ليکڪ لکي ٿو ته:

"اڄ شيدو جو سڄي تر ۾ ڌهڪاءُ هو. ٻارنهن ڪوهن ۾ چڱا چڱا جوان مرد شيدوءَ جو نالو ٻڌي ڏڪي ويندا هئا. هاڻي هن کي شيدو ڪير ڪونه ڪوٺيندو هو. شيدو هو به ته پورو پورو ڌاڙيل ٽانڊن جيان ٻرندڙ ڳاڙهيون

اکيون، جن مان ڇڻ تہ باھ جون اماڙيون ٿي نڪتيون، جن مان شايد ڪڏهن بہ ڪا رحم پري نظر نہ نڪتي هئي، رُڪَ جهڙيون ٻانهون، جن ۾ آسمان جي سيني مان تارن ڇني وٺڻ جي طاقت سمايل هئي. ڪلهي تي سدائين چانديءَ جيان چمڪندڙ ڪهاڙي رات جي اونداهيءَ ۾ شيدو جي ڪاري چمڙيءَ سان ڊيڪيل ڀيانڪ صورت ائين لڳندي هئي، ڄڻ تي ڪنهن ڀوت جو پاڇو هجي."(2)

جڏهن شيدو اهڙو خوفناڪ روپ اختيار ڪري ٿو، تڏهن رئيس ڏڳاٽو خان مٿس هٿ رکي ڪيس پنهنجو هٿيار بنائي ٿو. رئيس ڏڳاٽي خان جي ڪردار جي سچاٽپ ليکڪ هنن لفظن سان ڪرائي ٿو تہ:

"وٽس وڏا وڏا نالي وارا بدمعاش ڌاڙيل خوني ۽ وارنٽي ويٺل هئا. هو سڀ ڏڳاٽي خان جي راڄ ۾ الوليون ڪندا هئا. مجال هئي ڪنهن کي جو انهن ڏانهن اک کڻي بہ نهاري، رئيس چوندو هو تہ "مان جوڳي آهيان جوڳي! منهنجي گودڙيءَ ۾ ڪاريهر نانگ آهن. عام جوڳي ڪاريهرن جا ڏند پٽي انهن کي کير پياري مرلي وڄائي ڏوڪڙ ڪمائيندا آهن، پر مان؟ مون کي تہ گهرجن ئي ڪاريهر ڏندن وارا زهريلا ۽ زور ڏنگڻا. ڪيڏو نہ مزو ايندو آهي مون کي، جڏهن ڪو ماڻهو منهنجي ڪاريهر جي ڏنگ کان ڏنگبو آهي، ويرم ئي ڪانہ لڳي بس هڻ ۽ کڻ."(3)

اهو آهي ان ڪهاڻيءَ ۾ رئيس جو ڪردار جيڪو شيدو کي پنهنجي مطلب حاصل ڪرڻ لاءِ هڪ هٿيار طور استعمال ڪري ٿو ۽ آخر ۾ ان کان بہ سندس محبت، زيبي کي ڏوڪڙن جي لالچ ڏئي، ان کان ڇني ڇڏي ٿو جنهن تان شيدو تاءُ کائي هن سان وڙهي ٿو تہ رئيس ان کي پنهنجي ساٿاري ۽ ڀاڳي ڀائيوار پوليس افسرن جي مدد سان مارائي، سندس مٿان رکيل سرڪاري انعام پاڻ وصول ڪري ٿو ۽ ائين وڏيرو هميشہ جيان پنهنجي اثررسوخ سان بچي وڃي ٿو ۽ شيدو مري وڃي ٿو، جيڪو نہ پنهنجي مرضيءَ سان ڌاڙيل بڻيو هو ۽ نہ ئي پنهنجي مرضيءَ سان رئيس جو ٻڌو ٻانهو ٿيو هو. بقول موهن ڪلپنا جي تہ:

"ليکڪ ڏيکارڻ چاهي ٿو تہ اسين جن کي ڌاڙيل يا دادا سمجهون ٿا سي خود مظلوم آهن، سماج جا سچا دشمن رئيس ڏڳاٽي خان جهڙا وڏيرا آهن،

جن وٽ پوليس ۾ ڪامورا سلام ڪن ٿا جن تي ڪو ڪيس متو هلي سندن اهو ظلم صدين کان چالو آهي.“[4]

سندس ان ڪهاڻيءَ جي تعريف ڪندي رسول بخش پليجو لکي ٿو ته

”منهنجي نظر ۾ موضوع توڙي فن جي لحاظ کان هي افسانہ نگاريءَ جو اهڙو عمدو شهپارو آهي، جو ان کي دنيا جي بين ترقي يافتہ ٻولين جي بهترين افسانن سان بنا ڪنهن هٻڪ جي ڪلهو ڪلهي سان ڏياري بيهاري سگهجي ٿو.“[5]

ان ڪانسواءِ ان موضوع تي ”پن ٻوڙين پاتال ۾“ ڪهاڻي پڻ لکيل آهي، جنهن ۾ سدوري کي وڏيرو صرف ان ڪري تباهہ ۽ برباد ڪري ڇڏي ٿو جو هن ڪيس ووٽ ڏيڻ کان انڪار ڪيو هو. اهڙي طرح اهي ڪهاڻيون ڳوٺ جي مظلوم ماڻهن سان ٿيندڙ راتاهہ سان پيريل نظر اچن ٿيون. ممتاز مهر سندس ڪهاڻين بابت لکي ٿو تہ:

”غلام رباني جي ڪهاڻين جو ماحول نيٺ ڳوٺاڻو آهي. جمال ابڙي وانگر رباني بہ ڳوٺاڻي ماحول ۾ حالتن جي عڪاسي ڪئي آهي.“[6]

سندس ڪهاڻين جو ٻيو وڏو موضوع شهري زندگيءَ بابت آهي، جنهن ۾ سندس افسانو ”نيٺ بهارايندو“ بہ شامل آهي. هن ٽائيٽل تي سوڀي گيانچنداڻي جي ڪهاڻي پڻ ادبي حلقن ۾ گهڻي مڃتا ماڻي چڪي آهي. غلام رباني جي هيءَ ڪهاڻي سنڌي سماج جي ناسور جيان ٿمندڙ انهن رواجن ۽ رسمن جي ڦَٽَنِ تي ٻَڌَلَ آهي، جنهن جي سبب بہ ماڻهو بنا ڪنهن جذباتي لڳاءَ جي شاديءَ جي ٻنڌڻن ۾ ٻڌا ويندا آهن، ائين فاطمہ جيڪا ڊاڪٽر گل کان ست سال وڏي هئي، ان سان پرڻائي وئي ٿي. ڪافي سال گذرڻ ڪانپوءِ بہ جڏهن هنن ٻنهي جي وچ ۾ ڪابہ ذهني يا جذباتي هم آهنگي پيدا نٿي ٿئي، تڏهن ڊاڪٽر گل ٻي شادي ڪري ڇڏي ٿو پر اهو پڇتاءُ هن سان هر وقت ساڻ رهي ٿو تہ هن فاطمہ سان ٻي واڄپي ڪئي آهي، جنهن جو ذڪر هو پنهنجي دوست سان ڪندي چوي ٿو تہ:

”تون مون کي خود غرض سڏين ٿو تہ ڀلي سڏ، پر اهو بہ ٻڌاءِ تہ فاطمہ جي زندگي تباهہ ڪرڻ ۾ ڪنهن جو هٿ آهي؟ منهنجو يا سماج جو. جيڪڏهن تون ڏوهيءَ کي سزا ڏيڻ چاهين ٿو تہ، هن سڄي سماج کي

سوريءَ تي لٽڪاءِ، پنيور کي باھ ڏي! انهن پوڙهن جي پيشانيءَ تي لکي
چڏ تہ هي آهن اهي انسان، جي پنهنجي جگر جي ٽڪر سان راند ڪندا
آهن. “ (7)

رباني صاحب جي انهن سٽن ۾ ڪيڏو نہ ڪڙو سچ لڪل آهي، هن
ڪهاڻيءَ ۾ شهري زندگيءَ جي پڙهيل لکيل ماڻهن جي نفسيات، انهن جي
شعور ، مشاهدي ۽ انهن جي وچ ۾ ٿيندڙ گفتگو کي بہ ڏاڍي اثرائتي انداز
۾ پيش ڪري ٿو. مثال هڪ جاءِ تي پروفيسر گل، بيگم تاج کي
ٽوڪيندي چوي ٿو تہ:

”عورت کي ٿلهي ٿيڻ کان زياده پوڙهي ٿيڻ جو خوف ستائيندو آهي.
آسڪر وائيلڊ چوي ٿو تہ ”هر عورت اهو چاهيندي آهي تہ هو پنهنجي
ڏيءَ کان ڏھ ورهيہ ننڍي ڏسڻ ۾ اچي.“ جواب ۾ بيگم تاج هن کي چوي ٿي
تہ“ آسڪر وائيلڊ عورت جي نفسيات تي سَنَدَ نہ آهي.“ (8)

تنهن تي وري پروفيسر گل هن کي چوي ٿو تہ: ”وائيلڊ انسان جي فطرت جو اونهو اڀياس
ڪيو آهي، هو وڏو آدم شناس هو.“ آدم شناس نہ مردم شناس چئو بيگم تاج ٽهڪ
ڏيندي چيو هن ڪهاڻيءَ جو اسلوب آرٽ ۽ فن جي بلنديءَ تي نظر اچي ٿو.“
آب حيات: هي ڪهاڻي سنڌو درياءَ جي تاريخ ۽ سندس مٿان پيل نالي مهراڻ، جي
پسمنظر کي بيان ڪري ٿي، جنهن کي ليکڪ ڀرپور فني اسلوب سان گهڙي ديومالائي
ڪردارن جي روپ ۾ فطرت نگاري جي جوهر سان جڙي دلنشين ۽ لپائيندڙ انداز سان
پيش ڪيو آهي. هن ڪهاڻيءَ ذريعي هو اهو تاثر ڏيڻ جي ڪوشش ڪري ٿو تہ دنيا ۾
نيڪيءَ، سچائيءَ ۽ انسان ذات سان محبت ڪرڻ وارو هميشہ زنده رهندو. ان کي
ڪڏهن بہ آب حيات پيئڻ جي ضرورت پيش نہ ايندي.

بدلو: هن ڪهاڻي ۾ هڪ ماڻهو گلاب، جيڪو ٽانگو هلائيندو آهي ۽ پنهنجي گهوڙي
پڪيءَ سان بيحد پيار ڪندو آهي، پرجڏهن هو بيمار ٿئي ٿو گهوڙي جو مالڪ اهو
گهوڙو ٻئي ٽانگي واري (خيرو) کي ڏهاڙيءَ تي ڏئي ٿو ۽ جيڪو ان گهوڙي پڪي جي
ڪري گهٽ ڪمائيندو هو سو پنهنجي حسد ۽ ساڙ جي باھ ان بي گناھ جانور تي بي
انتها ظلم ڪري ڪڍي ٿو پر گلاب بيماريءَ مان جڏهن نيڪ ٿي وڃي ٿو تہ اهو گهوڙو
گلاب کي ٻيهر موٽي ملي ٿو. سندس حالت ڏسي نہ صرف هو پر ننڍڙي ڌيءَ زليخا بہ

ڏڪاري ٿي وڃي. جڏهن سندس نظر خيروءَ تي پئي ٿي هيءَ معصوم ڇوڪري خيرو کي حقارت ۽ نفرت مان ڏسي، جيڪي لفظ چوي ٿي، اهي لفظ ۽ اها نظر خيروءَ جي ضمير ۾ ڇهنبڙيءَ جيان چپي وڃن ٿا ۽ معصوم ٻار جي ان رويي جو ڪيس اهڙو تہ پڇتاءُ ٿئي ٿو جو سندس ڪنڌ شرم کان جهڪي وڃي ٿو. هن ڪهاڻيءَ ۾ ليکڪ ٻڌائي ٿو تہ معمولي زندگي گذارڻ وارن ماڻهن جا هڪ ٻئي سان ڪهڙي قسم جا اختلاف هوندا آهن ۽ اهي اختلاف ڪيئن ساڙ جو سبب بنجي بيگناهہ جانور مٿان تشدد جي صورت ۾ سامهون اچن ٿا. جمال ابڙو سندس ڪهاڻين بابت لکيو آهي تہ:

”غلام رباني تمام سٺيون ڪهاڻيون لکيون آهن. هن جو انداز ڏاڍو پيارو هو منهنجو انداز سخت گير هو پر رباني جو مٺو لهجو هو. جيئن فيض احمد فيض جو پيارو لهجو هو. هر ڳالهہ پيار سان ڪندو هو تہ چئبو هو تہ ٺٺڪ ٿي ويئي ربانيءَ جو اهڙو لهجو هو.“ (9)

سندس ڪهاڻين جي پهرين مجموعي ”آب حيات“ کان پوءِ سندس لکيل ڪهاڻيون گهڻي ڀاڱي سنڌ کان ٻاهر گذاريل زندگيءَ جي مشاهدن تي مبني نظر اچن ٿيون، جن جا موضوع ۽ ڪردار لڳ ڀڳ هڪ ٻئي سان ملندڙ جلندڙ آهن. انهن ڪهاڻين ۾ وڏن شهرن مثال اسلام آباد، لاهور ۽ ڪراچي جي ماڻهن ۽ گهڻ پاسائين سماج جي مسئلن جي نشاندهي ڪئي وئي آهي. سندس اهڙين ڪهاڻين ۾ ”لهرن لک لباس“، ”خواب“ ۽ ”همسفر“ شامل آهن، جن ۾ هن زندگي جي سفر ۾ گڏجندڙ انهن خوبصورت ماڻهن ۽ انهن سان گهاريل ڪجهہ دلفريب لمحن جون يادون بيان ڪيون آهن، جيڪي زندگيءَ ۾ تہ همسفر بنجي نہ سگهيا، پر پڇاڙان پرين حسرتن جا ڪوٽ ڪڙا ڪري مسافرن کي هميشہ لاءِ قيد ڪري هليا ويا.

سندس ڪهاڻين جي خاص خوبي حقيقت پسنديءَ سان گڏ زندگي جي تلخ تجربن مان حاصل ڪيل مشاهدن جي بنياد تي جوڙيل ننڍا ننڍا معني خيز جملا پڻ آهن، ان کان علاوه سندس ڪهاڻين ۾ شامل تشبيهون بہ ڪمال جون آهن. هيٺ ٻنهي جا ڪجهہ مثال پيش ڪجن ٿا.

جملا

- ”بس ملن جو ملڪ آهي.“ دڪاندار مرڪندي چيو ”غلامي ۾ رهي اوندهہ تي اهڙو تہ هري مري ويا آهن سو سوجهري جا ڪرٽا اکين ۾ تير ٿي ٿا چُڀن“ (اکڙيون اجايون)

- ”ملٽري وارا اشارو ۽ ڪنايو هميشہ گهٽ سمجهندا آهن هو تہ فقط حڪم ڏيئي ۽ ٻڌي ڇاڻن“ .(اڪڙيون اڇايون)
- ”شاعرن جي دنيا جو ڪوبہ وجود ڪونہ هوندو آهي هو تہ فقط تخيل ۾ رهي ڇاڻن.“ (نيٺ بهار ايندو)[10]
- ”بي خواب زندگي حقيقت ئي سهي پر ڪيڏو نہ عذاب آهي.“ ”ڪيڏو نہ خوشنصيب آهي اهو انسان جنهن جي اکڙين ۾ ڪو خواب آهي.“ (خواب)[11]
- ”بيشڪ ڪاري روح ۽ بي حياءَ اک کي ڌوئي پاڪ ڪرڻ لاءِ آب حيات جا هزارين چشما بہ ڪافي ناهن.“ (آب حيات)[12]
- تشبيهون:
- ”مهراڻ جي سطح ائين پئي لڳي، ڄڻ ڪو چانديءَ جو تهہ هجي.“
- (آب حيات)[13]
- ”ڇوڪرا ٽنگو ٽالي ڪري شيدو کي ماستر ڏانهن ائين ڪنيون پئي ويا، جيئن ماڪوڙيون ڪنهن مئل ڏينيوءَ کي پنهنجي ڏرڙ ڏانهن نينديون آهن.“ (شيدو ڌاڙيل)[14]
- ”هن جهڙي حسن وارو هن ملڪ ۾ هوئي ڪونہ سدائين نيڻن ۾ جواني جا جام پيا ڇلڪندا هئس ٻڪلن ۾ شفق مثل لالاڻ وارن ۾ اماوس جي اوندهہ ڳالهائيندو هو تہ ائين ڄڻ جل ترنگ پيو وڄي.“(آب حيات)
- ”سندس پيرن پٿرن تي ائين ٺپ آواز ڪيو جيئن مينهن جون ڪڻيون ٽامي جي ٿالهہ تي ڪرڻ مهل ڪنديون آهن.“ (آب حيات) [15]

سراج سندس ڪهاڻين جي باري ۾ لکي ٿو تہ:

> ”سنڌي ادب بلڪ پاڪستاني ادب ۾ رباني ءَ جون ڪهاڻيون هڪ خوبصورت پهڻ آهن. جنهن ٻئي سموري خس و خاشاڪ کي ٻوڙي پنهنجو اعلي مقام پيدا ڪيو آهي. هن جي هر ڪهاڻي سنڌي ادب جو قيمتي زيور آهي، سموري سنڌي ادب ۾ رباني ءَ جي ٻولي نهايت اعلي مقام تي رکي. هن جون تشبيهون ۽ استعارا سنڌي سماج جو خوبصورت مظهر آهن. رباني جي ڪهاڻين ۾ سنڌ ڳالهائي ٿي ۽ اهو ڳالهاءُ عالمگير آهي.“[16]

فڪري حوالي سان جائزو وٺجي تہ رباني صاحب جون اڪثر ڪهاڻيون سنڌ

جي ڳوٺن ۾ رهندڙ غريب ۽ ابوجهه ماڻهن جي نفسيات، سندن رهڻيءَ ڪهڻيءَ، سوچ ويچار ۽ ٻوليءَ جو انداز بيان پيش ڪرڻ سان گڏوگڏ، سندن مٿان ازل کان قابض طاقتور ڌرين جي ظلمن جي پڻ نشاندهي ڪندي نظر اچن ٿيون.

شمس الدين عرساڻي، سندس ڪهاڻين تي راءِ ڏيندي لکي ٿو ته:

”غلام رباني جون مختصر ڪهاڻيون پنهنجي مخصوص فڪر، نج ٻوليءَ ۽ تشبيهن جي لطافت، سنڌي ڳوٺاڻي ماحول جي عڪاسي، موضوع ۽ اسلوب جي هم آهنگيءَ ڪري ۽ سماجي بڇڙاين کان نفرت ۽ انسان دوستي جي جذبي پاڻ ۾ گهڻي ڪشش رکن ٿيون.“[17]

سندس ڪهاڻين جي مقبوليت جو اندازو ان مان لڳائي سگهجي ٿو ته سندس ڪهاڻين جا هن وقت تائين انگريزي کان علاوه گجراتي، هندي، جرمن، چيني، مرهٽي، فارسي ۽ اردو زبان ۾ پڻ ترجما ڪيا ويا آهن.

حوالا

1. آگرو، غلام رباني، مهراڻ سنڌي ادبي بورڊ جام شورو، 1955ع، ص: 66.
2. شورو، شوڪت، سو سالن جون چونڊ ڪهاڻيون، انسٽيٽيوٽ آف سنڌالاجي، 2017ع، ص: 138.
3. ساڳيو ص: 139.
4. موهن ڪلپنا، افسانوي ۽ فڪري ادب مرتب جامي چانڊيو سنڌيڪا اڪيڊمي ڪراچي، 2007ع، ص: 31.
5. پليجو رسول بخش آب حيات ڪهاڻي ڪليات غلام رباني روشني پبليڪيشن ڪنڊيارو 2011ع، ص: 241.
6. مهر، ممتاز، ويچار، ادبي تنقيد ۽ اڀياس نئون نياپو ڪراچي، 2013ع، ص: 120.
7. آگرو، غلام رباني، آب حيات ڪهاڻي ڪليات روشني پبليڪيشن ڪنڊيارو 2011ع، ص: 50.
8. ساڳيو ص: 43.
9. ابڙو جمال، آءٌ ۽ جاڳي پوندس، سهڙيندڙ بدر ابڙو، سنڌيڪا اڪيڊمي، ڪراچي، 2009ع، ص: 303.
10. آگرو، غلام رباني، آب حيات ڪهاڻي ڪليات روشني پبليڪيشن ڪنڊيارو 2011 ع، ص: 45.
11. ساڳيو ص: 209.

12. ساڳيو ص: 134.
13. شورو، شوڪت، سو سالن جون چونڊ ڪهاڻيون، انسٽيٽيوٽ آف سنڌالاجي، 2017ع، ص: 136.
14. آگرو، غلام رباني، آب حيات ڪهاڻي ڪليات روشني پبليڪيشن ڪنڊيارو 2011ع، ص: 129.
15. ساڳيو ص: 132.
16. ساڳيو ص: 15.
17. عرساڻي، شمس الدين، آزاديءَ کانپوءِ سنڌي افسانوي ادب جي اوسر، انسٽيٽيوٽ آف سنڌالاجي، 1984ع، ص: 392.